

Karma Güvenlik İkilemi ve Devlet Dışı Silahlı Aktörlerin Uluslararası Sistemdeki Rolü

Mesut Özcan*

Özet: Bu makale son yıllarda küresel sistem içerisindeki etkileri giderek artan devlet dışı silahlı aktörlerin rolünü neo-realist yaklaşım üzerinden tartışmaktadır. Çalışma temelde güvenlik ikileminin değişen doğasını “karma güvenlik ikilemi” kavramı ile ele almakta ve devlet dışı silahlı aktörlerin sistemin anarşik yapısı içerisindeki konumlarını ortaya koymaktadır. Çalışma kapsamında DEAŞ ve PYD/YPG gibi aktörlerin rolleri, bölgesel ve küresel yapıya etkileri ile bu tür aktörlerin başarısız devletlerin ortaya çıktığı bölgelerde devletleri nasıl taklit ederek rasyonel hareket ettiklerine odaklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Karma Güvenlik İkilemi, Devlet Dışı Silahlı Aktörler, Neo-realizm, Uluslararası Sistem, DEAŞ, PYD/YPG

* Uzman Yardımcısı, Anadolu Ajansı, ozcnmesut@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6807-4896. Bu makale Mesut Özcan'a ait “Ofansif Realizm Perspektifinden Suriye'deki Silahlı Devlet Dışı Aktörlerin Türkiye'nin Güvenliğine Etkisi: PYD/YPG Örneği” başlıklı Yüksek Lisans Tezinin bir bölümünden alınmıştır. Söz konusu bu makale teorik yapısı ve çalışmanın ana öznesi bağlamında yeniden ele alınarak genişletilmiştir.

Mixed Security Dilemma and the Role of Non-State Armed Actors in the International System

Mesut Özcan

Abstract: This article discusses the role of non-state armed actors, whose effects have been increasing in the global system in recent years, through a neo-realist approach. The study basically deals with the changing nature of the security dilemma with the concept of “mixed security dilemma” and reveals the positions of non-state armed actors within the anarchic structure of the system. The study focuses on the roles of actors such as DAESH and PYD/YPG, their effects on the regional and global structure, and how such actors act rationally by imitating states in regions where failed states have emerged.

Keywords: Mixed Security Dilemma, Non-State Armed Actors, Neo-realism, International System, DAESH, PYD/YPG

Giriş

11 Eylül sonrası dönem, devlet dışı silahlı aktörlerin ve terörist grupların sosyo-politik yapıya ve devlet otoritesine karşı meydan okuma eğiliminin arttığı bir dönem olarak bilinmektedir. (Podder, 2013, s. 31). Bush yönetiminin Afganistan ve Irak işgali bölgesel istikrarın dinamiklerini etkilediği gibi ucu açık bir çatışma sürecine de yol açmıştır. Bu noktada Mearsheimer, Walt ve Kaplan gibi realist isimlere göre ABD'nin müdahalesi, Soğuk Savaş sonrası dönemde sistem içerisinde bir krizin yaşanmasına yol açmıştır. (Mearsheimer, 2015, ss. 1-5). Bush doktrini ile Washington'ın demokrasi ve liberalizmi bir retorik olarak kullanarak (Mearsheimer, 2018, ss. 21-22) çıkarları açısından hayati olmayan bir savaşa girdiğini belirten realistler, bunun maliyeti ağır olan bir sonuç doğurduğunu ifade eder. Mearsheimer, bu çatışma sürecinin sistemik seviyede de kırılabilirliğini artırdığını savunur.

Nitekim hem müdahalecilik hem de devlet dışı silahlı aktörlerin artan meydan okuması Ortadoğu'daki başarısız devletlerin ortaya çıkmasını hızlandırmıştır. Afganistan'ın ardından Irak'ın da işgal edilmesi devlet otoritesinin kaybı ile sonuçlanmış ve siyasi veya askeri güce sahip farklı dini, etnik ve silahlı grubun etkin olma mücadelesine girdiği bir dönemi başlatmıştır. Örneğin, Irak'ta otoritenin zayıflaması ile birlikte Şii, Sünni vb. dini gruplar ile Irak'ın kuzeyindeki Kürtlerin etkin olma mücadelesi yaşanmıştır. Yine bu ortamda silahlı grupların giderek güç kazanması ile birlikte Şii ve Sünni milisler alternatif güç merkezleri haline gelmeye başlamışlardır.

Devlet dışı silahlı aktörlerin Ortadoğu jeopolitiğindeki yükselişi ve alternatif otoriteye dönüşümü ise özellikle Arap Baharı süreci ile hız kazanan bir süreçtir. Arap Baharı sonrasında Kuzey Afrika'dan Ortadoğu'ya uzanan hatta sayıları giderek artan başarısız devletlerin varlığı bölgesel güvenliği olumsuz etkilerken, devlet dışı silahlı aktörlerin de trajik bir şekilde yükselmesine neden olmuştur (Yeşiltaş ve Duran, 2018, ss. 9-10). DEAŞ, Haşdi Şabi, Hizbullah, PKK/PYD gibi silahlı aktörlerin bölgesel çapta elde ettikleri alan hakimiyeti ve sahip oldukları güç ile bölgesel güvenlik sektörünü tahrip etmeye başladıkları görülmüştür.

Bu anlamda büyük ve orta ölçekli güçlerin yanı sıra yeni bir parametre olarak öne çıkan devlet dışı silahlı aktörlerin eylemleri de sistemik seviyedeki kırılabilirlikleri, güvenlik arayışını ve küresel sistemi etkilemeye başlamıştır. Bu durum aynı zamanda hem anarşinin hem de güvenlik ikileminin doğasını dönüştürmeye başlamıştır. Vinci'ye göre bu anarşi hali, hiyerarşik olmaktan ziyade devletler ile devlet dışı silahlı aktörlerin bir arada bulunduğu bir yapıdır. Nitekim büyük güçler, yükselen orta ölçekli güçler ve bölgesel aktörlerin rekabet alanının kesişiminde yeni bir güç merkezi olarak ortaya çıkan devlet dışı silahlı aktörler, çatışma süreçlerini rasyonel okuyarak tıpkı devletler gibi hareket etmeye ve hayatta kalmaya odaklanmışlardır. Bu ortamda hem çatışma süreçlerine dahil olmaları hem de egemen devletlerle ilişki kurabilme kapasitesine erişebilmeleri yeni bir yapıyı ortaya çıkarmıştır.

Bu noktada realizm temelde devlet dışı silahlı aktörlerin sistem içerisindeki eylemlerini ve sistemi etkileme kapasitelerini açıklamakta güçlük çekmektedir. Buna karşın son dönemde Posen gibi realistler, devlet dışı silahlı aktörlerin anarşik olan uluslararası sistem içerisindeki davranışlarını inceleyerek yeni bir alan açmıştır. Posen, bu tür aktörlerin temelde devletleri taklit ettiğini ve devletlerle benzer varsayımlar üzerinden hareket ettiğini savunmaktadır. Hem Vinci ve David hem de Posen gibi isimlerin dikkat çektiği bir diğer nokta ise sistemin anarşik yapısının yol açtığı güvenlik ikileminin bir benzerinin etnik ve diğer grupların da yaşadığı ile ilgilidir. Bu isimler devlet dışı silahlı aktörlerin anarşi ortamında bir güvenlik ikilemi yaşadığını belirtmektedir. Bu ortamda hem devletlerin hem de devlet dışı silahlı aktörlerin eylemleri bir güvenlik açığı ortaya çıkarır ve “karma güvenlik ikilemine” yol açar.

Bu durum eylemleri ile bölgesel ve küresel alanda her geçen gün daha da belirleyici hale gelmeye başlayan devlet dışı silahlı unsurların rollerini sistemik yapı ve bölgesel seviye bağlamında analiz etmeyi daha da önemli hale getirmektedir. Nitekim bu tür aktörlerin eylemleri hiyerarşik bir bağlamda olmaktan ziyade anarşik bir yapı içerisinde şekillenmekte ve küresel sistemi de etkileyebilmektedir. Bu nedenle bu çalışmada devlet dışı silahlı aktörlerin konumu karma güvenlik ikilemi ekseninde incelenecektir.

Neo-realist yaklaşımın varsayımları ekseninde yeni bir unsur olarak egemen devletlerin dışındaki aktörlerin durumu, sistemin anarşik yapısı, kendine yardım ilkesi (self-help) ve hayatta kalma (survive) ekseninde değerlendirilecektir. Çalışma bir yönüyle literatüre realistlerin sistemin anarşik yapısının başarısız devletlerin ortaya çıkmasına yol açtığı iddiasından yola çıkarak devlet dışı silahlı aktörlerin sistemi ve devletlerin eylemlerini dönüştürme kapasitelerini ortaya koymayı hedeflemektedir. Çalışma devlet dışı silahlı aktörlerin de tıpkı devletler gibi hayatta kalmaya ve güç maksimizasyonuna önem verdiğini iddia etmekte ve bunu karma güvenlik ikilemini açıklayıcı bir unsur olarak kullanmaktadır.

Karma Güvenlik İkilemi ve Neorealizm

Devlet dışı silahlı aktörler, tanım olarak değişkenlik gösterse de genel olarak günümüzdeki savaşlarda silahlı, belirli bir örgütsel yapılanma etrafında organize olan ve şiddet eylemini düzenli bir şekilde sürdüren devlet olmayan aktörler olarak bilinir (Yeşiltaş ve Duran, 2018, s. 14). Kreause ve Milliken ise devlet dışı silahlı aktörleri temelde beş farklı kategoride ele almaktadır. Bunlar; isyancı gruplar, militan gruplar, kentsel çeteler ve savaş ağaları, özel milisler ve güvenlik şirketleri ile ulus aşırı gruplardır (Kreause ve Milliken, 2009, 204). Williams ise terör örgütlerini, yarı askeri grupları, militanları, ayrılıkçı örgütlerini, dinci grupları ve aşırı sağcı grupları bu grubun içerisine dahil etmektedir (Williams, 2008, ss. 9-15). Kimi tanımlamalara göre ise devlet dışı silahlı aktörler temelde, zorla-

yıcılar, kabileler ve etnik gruplar, savaş ağaları, uyuşturucu kaçakçıları, gençlik çeteleri, teröristler, milisler ve ulus ötesi terör örgütleri gibi birçok farklı biçime bürünebilmektedir. Devlet kontrolü dışında örgütlenen bu aktörlerin önemli bir kısmının varlığı Soğuk Savaş dönemine kadar dayanmaktadır. Lübnan'da Hizbullah, İsrail işgali altında bulunan Filistin topraklarında işgale karşı direniş gösteren Hamas, Somali, Sudan, Eritre gibi ülkelerdeki din eksensli silahlı gruplar uzun yıllardan bu yana devlet sınırları içerisinde faaliyet yürütmekte veya çöken devlet otoritesi nedeniyle etkin bir rol üstlenebilmektedirler (Gaub, 2017, s. 52).

Bugün ise bu tür aktörlerin eylemleri, tarihsel süreçte hiç olmadığı kadar bölgesel ve küresel alanda etki edebilmektedir. Geçmişte güç, rekabet ve tehdit olguları egemen devletler arasındaki çatışma riski veya dışardan gelen olası saldırıları kapsarken, bugün bu tür aktörlerin etkileri de belirleyici hale gelmiş durumdadır. Örneğin bugün, Ortadoğu'da yaşanan istikrarsızlıklar ve devlet otoritesinin kaybolması, DEAŞ, PYD/YPG gibi devlet dışı silahlı örgütlere egemenlik iddiasında bulunma fırsatı sunarken, bölgesel ve küresel seviyede yükselen tehdit algısı da küresel ve bölgesel güçlerin politikalarında değişime gitmeye zorlamaktadır.

Genel anlamda yapısal değişim ise Soğuk Savaşın son evresine girildiği dönem ile başlar. Bu dönemde güvenlik sektörünün yapısında birtakım değişkenler ön plana çıkmaya başlamıştır. Realistlerin küresel gelişmeleri ve değişimi yeterince iyi analiz edemedikleri noktasındaki eleştiriler giderek artarken, Barry Buzan ve Ole Wæver gibi isimler de devlet merkezli güvenlik analizlerinin yetersizliğini ortaya koymaya başlamıştır. Bu çerçevede iki kutuplu sistemin keskin yapısı içerisinde askeri konuların gölgesinde kalan diğer unsurların varlığı da tartışılmaya başlamıştır. Özellikle Buzan'ın güvenliği beş temel sektöre ayıran bir yaklaşım üzerinden yeniden sorgulayan çalışmaları güvenlikle ilgili yaklaşımın değişmeye başlamasında önemli bir rol oynamaktadır (Buzan ve Wæver, 1998, ss. 1-144). Uluslararası örgütler, istikrarsızlıklar, etnik çatışmalar, silahlı gruplar ve suç örgütleri yeni güvenlik sorunlarının belirlenmesinde etkili olmuştur.

Realistler de kendilerine yönelen eleştirilerin ardından temelde devleti baz alan analiz düzeylerini yeniden ele almak zorunda bırakmıştır. Nitekim Waltz, Schweller, Walt ve Mearsheimer gibi isimler devlet merkezci yaklaşımların ötesine geçerek hem devletin içerisindeki dinamikleri hem de ekonomik değişkenleri analiz düzeyinin bir parçası haline getirmeye başlamışlardır. Örneğin, Mearsheimer 11 Eylül sonrası artan kırılganlıkları ve terörizmi ele alan metinler yazmıştır. Afganistan ve Irak savaşlarını eleştiren Mearsheimer, bu durumun birçok noktada milliyetçiliği körüklediğini, müdahaleciliğin uluslararası sistemi kırılganlaştırdığını ve radikalleşmeye yol açtığını savunmaktadır.

Bugün artık realizm, bölgesel ve küresel alanda devletlerin güvenliği için önemli bir tehdide dönüşen devlet dışı silahlı aktörlerin etkisini tartışmaya açmaktadır. Örneğin, Posen gibi isimler devlet dışı silahlı aktörleri temelde başarısız devletlerin bir parçası olarak yeniden analize tabii tutmaktadır. Sovyet sonrası

dönemde ortaya çıkan otorite boşluğu karşısında etnik grupların davranışlarını inceleyen Posen, bu gruplar tarafından hissedilen güvenlik endişelerine odaklanır. Temelde başarısız devletlerin varlığını sistemin yapısına bağlayan neo-realistlere göre sistemin anarşik olması başarısız devletlerin ortaya çıkışına zemin hazırlamaktadır. Temelde kendi iç dinamikleri, uluslararası alanda giriştikleri rekabetten zayıflayarak çıkmaları veya Irak örneğinde olduğu gibi dış müdahale sonucu başarısız bir devlete dönüşen ülkelerde yaşanan istikrarsızlıklar ve çatışmalar, diğer grupları güvenlik arayışına sevk etmekte veya alternatif bir güç odağı haline gelme amacını gütmelerine yol açmaktadır.

Vinci'ye göre de devletlerin zayıflaması ile birlikte devlet dışı silahlı aktörler gittikçe daha da güçlenmeye başlamaktadır (Vinci, 2008, s. 300). Bu durum ülkelerdeki güvenlik sektörlerinin tahribata uğramasına yol açtığı gibi bölgesel istikrarsızlığı da artırmaktadır. Öte taraftan uluslararası ilişkiler teorileri devlet dışı silahlı aktörleri devletlerin yapısından ve resmi egemenliğinden ayrıksı gruplar olarak görmektedir. Devletlerin başarısız olmasıyla birlikte, devlet otoritesine meydan okuma kapasitesine erişebilecek kadar güçlü hale gelen devlet dışı silahlı aktörler bir noktada merkezi otoriteye alternatif olabilmekte veya polislik rolünü üstlenebilmektedir (Vinci, 2008, s. 300). Bu doğrultuda DEAŞ ve PYD/YPG gibi bazı devlet dışı silahlı aktörler hem toprak hakimiyeti hem de ekonomik döngüyü kontrol edebilecekleri bir yapı inşa etmeyi bir hedef olarak belirlemektedir.

Vinci'ye göre devletin zayıflığı ile silahlı grubun özerkliği arasındaki bu ayrılık hiyerarşik olmaktan ziyade anarşiktir. Diğer isimler gibi başarısız devletlerin ortaya çıkmasında sistemin anarşik yapısının etkili olduğunu belirten Vinci, bu durumun bölge ve ülke realitelerine göre yeni bir düzeyi ortaya çıkardığını belirtmektedir (Vinci, 2008, s. 3003). Benzer şekilde devlet dışı silahlı aktörler elde ettikleri güçle birlikte devletten özerk davranmaya çalıştığı gibi sistem içerisinde de devletler gibi davranmaya özen gösterir. Bu nedenle devlet dışı silahlı aktörler yeni dönemde, hukuksal egemenliğe sahip olmasalar da uluslararası sistemin anarşik yapısı içerisinde kendince ampirik bir egemenliğe sahip olurlar (Vinci, 2008, ss. 303-304). Bu noktada devletler için geçerli olan kendi kendine yetebilme ilkesi, devletler çöktüğünde de geçerli olmaya devam etmektedir. Bu durum ise Waltz'un vurguladığı gibi anarşik düzenden kaynaklanmaktadır (Waltz, 1979, s. 111). David ise devletlerin çökmesi karşısında bu ilkenin yerli gruplar tarafından sahiplenildiğini ve devlet dışı silahlı aktörlerin içeride devletlerin uluslararası sistemde davrandığı gibi davrandığını iddia etmektedir (David, 1997, ss. 554-555).

Bu noktada neorealistlerin devlet egemenliğini merkeze almalarını değerlendiren Posen, bu mantığın temelde hayatta kalmak isteyen diğer otonom aktörler için de geçerli olduğunu ortaya koymaktadır. Posen, devlet dışı silahlı aktörlerin de tıpkı devletler gibi hayatta kalmayı önlediğini ve bu doğrultuda dış devletlerle ilişki kurabildiklerini belirtmektedir. Posen'a göre devlet dışı silahlı aktörler uluslararası sistemde devletleri taklit ederler (Posen, 1993, s. 104). Devlet dışı silahlı aktörlerin davranışlarını inceleyen Posen da tıpkı Vinci gibi devletlerarası

ilişkilerde var olan güvenlik ikilemini yeniden yorumlar. John Hermann Herz'in anarşik toplumun olduğu bir ortamda insanların, grupların ve devletlerin güvenlik ikilemini yaşadığı (Herz, 1950, ss. 157-159) fikrinden yola çıkan her iki isim de realizmin en önemli kavramlarından biri olan “güvenlik ikilemini” yeni baştan tartışır. Herz tarafından öne sürülen devletlerin saldırıya uğrama veya yok edilme endişesi taşıdığı, buna karşı güvenliklerini sağlamaya çalıştıkları ve daha fazla güç elde etmeye çalıştıkları varsayımını devlet dışı silahlı aktörlere de uygularlar.

Posen'a göre potansiyel çatışmalara dahil olma, saldırıya uğrama, hayatta kalma ve güvenlik arayışı devletlerin dışında etnik gruplar ve diğer silahlı unsurlar için de geçerlidir. Sovyetler Birliği'nin çöküşü ile birlikte diğer etnik grupların kendi güvenlik arayışına başladıklarını belirten Posen, bu aktörlerin zamanla tıpkı devletler gibi çatışmaya katıldıklarını ve potansiyel bir güvenlik ikilemi yaşadıklarını belirtmektedir. Jervis ve Snyder ise devlet dışı silahlı aktörlerin güvenlik arayışı ile hareket edebildiklerini savunmaktadırlar. Her iki isme göre de güvenlik ikilemi devletlerin algılamalarında olduğu gibi devlet dışı silahlı aktörlerin yaklaşımında da çalışır (Jervis, 1999, s. 19). Nitekim bugün de Suriye ve Irak'ta devletlerin otorite kaybı, diğer etnik ve dini grupların güvenlik arayışına yönelmesine neden olmaktadır. Irak'ta Maliki rejiminin mezhepçi ve baskıcı politikalarına karşı Sünni grupların kendi güvenliklerini sağlama arayışı bu noktada önemli bir veridir. Benzer şekilde başarısız devletlerin ortaya çıkması ile devlet dışı silahlı aktörler bu durumu kendileri için bir fırsat olarak da görebilmekte ve toprak hakimiyeti elde edebilmek için kullanabilmektedir.

Diğer taraftan bugün Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da sıklıkla karşılaşıldığı gibi devletlerin ve devlet dışı silahlı aktörlerin bir arada buldukları bir ortamda yaşanan güvenlik ikilemi Vinci tarafından “mixed security dilemma - karma güvenlik ikilemi” olarak tanımlanmaktadır (Vinci, 2008, ss. 310-312). Vinci, devletlerin sınırlarında mevcut olan diğer silahlı gruplarla arasındaki ilişkiyi bu şekilde değerlendirmektedir. Güvenlik ikilemini devlet dışı silahlı aktörlere uygulayan Posen ise güvenlik ikilemini temelde birbiriyle de bağlantılı olan iç ve dış güvenlik ikilemleri üzerinden ele almaktadır. Bu noktada “ethnic security dilemma - etnik güvenlik ikilemi” kavramını kullanan Posen, bu kavramı birbiriyle komşu olan etnik gruplar, devletler ve silahlı grupların arasındaki ilişkiyi tanımlamak için kullanmaktadır. Böyle bir ortamda bu tür aktörler hem birlikte çalışma hem de bir tehdit unsuru olma konumunda olabilmektedir. Devlet dışı silahlı aktörler de tıpkı devletler gibi güvenliğini sağlamak için devletlerin de içerisinde yer aldığı diğer aktörlerle çalışma yolunu tercih edebilmektedir. Bu kavram özellikle Suriye iç savaşı sonrasında bölgede güçlenen terör örgütleri DEAŞ ile PKK/YPG'nin yarattığı tehdit düzeyini açıklamakta daha elverişli olacaktır.

Bu noktada Van Creveld'in iddia ettiği gibi devlet dışı silahlı aktörler ile devletler arasındaki ilişkilerin son derece karmaşık ve dinamik hale gelmeye başladığı bir döneme girildiği iddia edilebilir (Creveld, 2008, ss. 219-221). Örneğin Hiz-

bullah bir taraftan merkezi hükümetle rekabet halindeyken diğer taraftan da ülke yönetiminde rol alabilmektedir. Benzer şekilde Irak işgalinden sonra Iraklı Sünni silahlı gruplar, Bağdat'ın ayrımcı ve baskıcı politikalarına karşılık Maliki hükümetine karşı çıkarken, özellikle 2014 sonrasında DEAŞ ile mücadeleye destek vermişlerdir (Zohar, 2015, s. 5). Yine devlet otoritesinin kaybı, devlet dışı silahlı aktörlere hakimiyetini güçlendirme ve bir güvenlik sağlayıcı aktöre dönüşme imkanı da sağlayabilmektedir. Bir anlamda coğrafi bir yapıda topraksal egemenlik iddia eden, eylemleri ile bölgesel veya küresel gelişmelere etki edebilen bu tür devlet dışı silahlı aktörler, devletlerin de muhatabı veya birlikte çalıştığı aktörlere dönüşebilmektedir (Phillips, 2016, s. 65). Örneğin Şii devlet dışı silahlı aktörlerle İran arasındaki ilişkiler ile ABD'nin PYD/YPG ile çalışması dikkat çekicidir. Bu aktörler, hem devletler için çıkarlarını sağlamada proxy rolü görmekte hem de bu tür aktörlere kendilerine bir meşruluk kazandırarak sistemin bir parçasına dönüşme fırsatı sunmaktadır.

Devlet Dışı Silahlı Aktörler ve Düzen

Soğuk Savaşın sona ermesi ise bir yandan uluslararası sistemin değişmesine neden olurken, diğer taraftan bölgesel ve yerel dinamiklerin daha fazla öne çıkması ile sonuçlanmıştır. Sovyetler Birliği ve Yugoslavya'nun dağılması etnik temelli çatışmaları derinleştirirken, yeni silahlı grupların da ortaya çıkmasına neden olmuştur. Avrupa ve Ortadoğu da bu süreçten etkilenmiş ve PKK, ETA, İRA, Hizbullah, El Kaide, Taliban, Hamas ve Haşdi Şabi gibi silahlı gruplar daha fazla görünür hale gelmeye başlamıştır. Özellikle Ortadoğu'da devlet otoritelerinin zayıflamasıyla birlikte devlet dışı silahlı aktörlerin devlet egemenliğine karşı bir alternatif veya bir anlamda egemen olmayan otonom aktörlere dönüşmelerine yol açmıştır.

Yine bölgesel istikrarın zayıflaması bazı örgütlerin sınır aşan bir yapıya kavuşmalarına veya yayılma eğilimine sahip olmalarına zemin hazırlamıştır. Örneğin, 1980'li yıllardan itibaren Suriye-Irak ekseninde yerleşen PKK, güvenlik sorunlarının bölgeselleşmesine yol açtığı gibi komşu ülkeler arasındaki rekabette de kullanışlı bir araca dönüşmüştür. Bölgede Irak-İran savaşı sırasında artış eğilimi gösteren istikrarsızlıklar ve Bağdat ile Erbil arasındaki çatışma dinamikleri örgütün yayılım eğilimini artırmıştır (Dal, 2017, ss. 1-3). Yine Hizbullah, Lübnan'da merkezi otorite karşısında bir alternatif aktöre dönüşebilmiş ve devlet hiyerarşisini aşındıran veya kendini devletin yerine ikame eden bir aktöre dönüşebilmiştir. Benzer şekilde Afganistan'daki Taliban ve el-Kaide zamanla hem ülke sınırları içerisinde hem de Pakistan gibi komşu ülkelerde etkinliğini artırabilmişlerdir.

Ortadoğu’da Devlet Dışı Silahlı Aktörlerin Yükselişi

Ortadoğu’da devlet dışı silahlı aktörler açısından denklemleri değiştiren temel etken ise 11 Eylül 2001 olaylarıdır. 11 Eylül saldırılarının ardından “ABD’nin terörle savaş” adı altında Afganistan’ı işgali yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bush yönetiminin Afganistan’ın ardından Irak’ı da işgal etmesi istikrarsızlığın yaygınlaşmasına neden olurken, devlet dışı silahlı örgütler için yeni fırsatlar ortaya çıkarmıştır. Örneğin El-Kaide, Afganistan işgali sonrasında güç kaybetmekten ziyade, çeşitli çatışma süreçlerinin ardından hem ülke içinde etkinliğini artırmış hem de küresel çapta yükselişe geçmiştir. (Mohamedou, 2009, s. 207).

Irak işgali ile birlikte Orta Doğu’da istikrarsızlık ve şiddet giderek yerleşik hale gelmeye başlamış ve özellikle Arap devletlerinin giderek zayıflamasına, iç savaşların ve jeopolitik kırılmalıkların artmasına neden olmuştur (Salloukh, 2017, s. 661). Böyle bir ortamda gerek Afganistan El Kaidesi gerekse İran destekli çeşitli milis gruplar bölgesel çaptaki etkinliklerini artırma imkanı elde etmişlerdir. Nitekim El Kaide’ye bağlı olarak faaliyetlerini yürüten Ebu Musa el-Zerkavi Irak işgalinin ardından ülkeye gelerek burada “Tevhid ve Cihad Örgütü”nü kurmuş ve ABD işgaline karşı savaşmıştır. (Gürler ve Özdemir, 2014, ss. 115-120). Zerkavi, Irak işgali ile birlikte istikrarsızlaşan ülkede özellikle Sünni kesiminden kazandığı savaşçılarla örgütü güçlendirmiş ve zamanla Anbar ve Felluce gibi kentlerde alternatif bir yapıya dönüştürmüştür.¹

Devlet dışı silahlı aktörler açısından denklemleri değiştiren ikinci büyük kırılma ise Arap Baharı olmuştur. Ancak Arap Baharı ile birlikte çatışmaların Ortadoğu ve Kuzey Afrika genelinde derinleşmesi hem bölgenin yapısına hem de çatışmaların boyutuna etki etmiştir. Irak, Suriye, Lübnan, Yemen gibi ülkelerde yaşanan otorite boşluğu devlet dışı silahlı grupların daha fazla güç elde etmelerine yol açmıştır. Nitekim Irak ve Suriye’de terör örgütleri DEAŞ ve PKK/YPG, Libya’da çok sayıda milis grubu ve Yemen’de ise Husiler kendilerini aynksı birer unsur olarak konumlandırmışlardır (Gaub, 2017, s. 52). Arap Baharı sonrası dönemde artık klasik anlamda yaşanan savaşlar, yerini devlet ve devlet dışı aktörler arasındaki çatışmalara ve vekalet savaşlarına bırakmaya başlamıştır. Bir anlamda Arap Baharı ile birlikte devlet dışı silahlı aktörlerin tehdit olma durumu ve uluslararası ilişkilerdeki etkinlikleri değişmeye başlamıştır.

Irak ve Suriye’de meydana gelen otorite boşluğunu bir fırsata çeviren DEAŞ ve PYD/YPG’nin bölgede elde ettiği hakimiyet alanı özellikle yerel ve bölgesel düzeyli analizleri daha da önemli hale getirmeye başlamıştır (Salloukh, 2017, s. 661). Hakimiyet kurdukları bölgelerde tıpkı devletler gibi hareket edebilen DEAŞ ve PYD/YPG gibi aktörler, ele geçirdikleri petrol kaynakları ve ganimetlerle kendi finansal döngülerini oluşturabilmiş, yine benzer şekilde oluşturdukları siyasi yapılar üzerinden kontrol ettikleri bölgelerde bir hakimiyet alanı kurabilmişlerdir.

¹ Tevhid ve Cihad Örgütü, terör örgütü DEAŞ’ın ilk ismi olarak bilinmektedir. Örgüt Zerkavi’nin ölümünden sonra Ebubekir el-Bağdadi liderliğinde küresel bir tehdide dönüşebilmiştir.

Bunun yanı sıra zorunlu askerlik, baskı, adam kaçırma veya ideolojik eğitimler ile de bu etkilerini genişletebilmişlerdir. Diğer taraftan DEAŞ gibi bazı devlet dışı silahlı aktörler hakimiyetlerinde bulunan alanlardaki petrol, askeri ve finansal kabiliyetleri bağlamında kendilerine özerk bir alan oluşturabilirken, YPG, Hizbullah ve Haşdi Şabii gibi örgütler ise sahip oldukları kabiliyetlerinin yanı sıra devletlerden de doğrudan destek alabilmektedirler.

Yine benzer şekilde devlet dışı silahlı bir aktör, güvenlik, refah veya yardım sağlayarak bir devletin içinde belirli bir topluluğun temsilcisi olarak hareket edebilmekte veya devlet otoritesine meydan okuyabilmektedir. Böylece devlet dışı silahlı aktörler daha çok kendi kabiliyetlerini genişletmeye ve varlıklarını meşrulaştırmaya odaklanma imkanına kavuşabilmektedir. Nasıl ki devletler kurdukları ilişki biçimi ve sahip oldukları hedeflerle kendi varlıklarını tanımlayabiliyorsa devlet dışı aktörler de hem diğer aktörlerle hem de devletlerle kurdukları ilişkiler üzerinden bir benzerini yapabilmektedir.

Rand Corporation, Arap Baharı sonrası dönemde Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da başta Libya ve Suriye olmak üzere birçok ülkede devlet dışı silahlı grupların sayısının yüzde 58 arttığını tespit etmiştir (Jones, 2014, s. 13). 2011 sonrası dönemde Ortadoğu'daki sosyal ve politik yaşamda devlet dışı silahlı grupların etkisi giderek artarken, bu grupların ortaya çıkardığı tehdit küresel düzeydeki endişeleri de derinleştirmiştir. Bölgesel çapta devletin güç kullanımı üzerindeki tekeline karşı şiddet uygulayan bu aktörler, zamanla devlete meydan okuyabilen gruplara dönüşebilmektedir.

Nihayetinde bugün için, Ortadoğu jeopolitiğinde etnik ve mezhepsel temelde giderek güçlenen çok sayıda devlet dışı silahlı aktör bulunmaktadır. Bu tür silahlı gruplar, küresel düzeyde de politika ikilemleri ortaya çıkarabilmektedir (Podder, 2013, s. 31). Örneğin, DEAŞ ve PKK/YPG hem sahip oldukları etki alanı hem de bölgesel düzeyde ve bazı devletler için oluşturdukları tehdidin boyutları ile dikkati çekmektedir. Bu tür aktörlerin yayıldıkları jeopolitik alan göz önüne alındığında yerel, bölgesel ve küresel yapıya, uluslararası güvenliğe ve sosyo-politik olaylara doğrudan müdahil oldukları gözlemlenebilmektedir.

Diğer taraftan Suriye'de yaşanan çatışmalar ve devlet dışı silahlı aktörlerin yükselişi bölgedeki genel güç rekabetinin dinamiklerine de etki etmiştir (Yeşiltaş ve Duran, 2018, s. 14). Bölgede yaşanan çatışmaların sadece yerel ile sınırlı kalmaması, Türkiye gibi bölge ülkelerini etkilemesi, küresel seviyede yaşanan terör saldırıları, çatışmanın şiddetini ve yönelimini değiştirebilmiştir. Nitekim DEAŞ'ın yükselişi ile çatışma öncelikle bölgesel bir boyut kazanırken, örgütün artan terör saldırıları ile birlikte küresel bir boyut kazanmıştır. Yine terör örgütü PYD/YPG'nin Suriye'de elde ettiği konum, yerel, bölgesel ve küresel dinamikleri etkileyebilmiştir.

DEAŞ'ın Yükselişi: Yeni Bir Değişken

Ortadoğu'daki güvenlik mimarisinin yıkılması ve devlet otoritesinin zayıflaması (Yossef, 2015, s. 27) bölgenin jeopolitik düzenini de etkilemiştir. Bu ortamda özellikle DEAŞ, ABD'nin 2011 yılında Irak'tan çekilmesi ile birlikte etki alanını genişletmiştir. Bu dönemde Irak'ta artan Maliki karşıtlığı ve Suriye'de yaşanan iç savaş örgütün toprak hakimiyetini ve militan sayısını artırmasında etkili olmuştur. Örgüt, 2012'den itibaren Felluce ve Ramadi'deki hakimiyetini tahkim etmiş, bunu takip eden süreçte Anbar'da etkisini artırmaya başlamıştır. 2013 yılına geldiğinde Irak İslam Devleti (İİD), Irak'taki gücünü konsolide etme imkânı elde ederek, Anbar'dan sonra Selahaddin, Ninova ve Diyala'da da etkin olmaya başlamıştır (Yossef, 2015, s. 27). Bu durum örgütün Irak'ta merkezi otoriteye karşı meydan okumasına ve alternatif bir aktöre dönüşmesine zemin hazırlarken, aynı zamanda bölgesel dinamiklerin ve güvenlik yapısının değişmesine neden olmuştur. Öte taraftan Suriye iç savaşı, örgütün militan kaynağını artmasında ve jeopolitik kırılma fırsatı çevirmesinde stratejik bir imkan sunmuştur. İİD, 2012'den itibaren etkinlik alanını Irak'ın dışına yaymaya ve bu çerçevede Suriye cephesinde önemli bir aktöre dönüşmeye başlamıştır. Bu dönemden itibaren el-Bağdadi, DEAŞ'ın stratejik yönelimini değiştirerek, bölgesel hedeflerini genişletmeyi sürdürmüştür. Örgüt, kısa sürede ülkenin kuzey ve doğu kesimlerinde etkin olmaya başlamıştır. Örgütün Suriye'deki çatışma sürecine dahil olmasıyla birlikte artan militan sayısı ve finansal gelirleri, Irak'taki kapasitesini de değiştirmiştir. Nitekim 2014 Haziranına gelindiğinde DEAŞ, Irak'ın en büyük ikinci kenti Musul'u ele geçirmiştir. Musul'un ele geçirilmesi örgütün bölgesel etkinliğini genişletmesi açısından büyük bir kırılma olmuştur. Musul ile birlikte Irak ve Suriye topraklarında hakimiyet kuran ve halifelik ilan eden DEAŞ, diğer taraftan da terörü küresel alana taşımaya başlamıştır.

DEAŞ'ın toprak hakimiyetini güçlendirmesi ve özellikle yabancı savaşçılar üzerinden saldırılar düzenlemesi, bölgesel ve küresel güvenliği aşındırarak, Türkiye'nin de aralarında bulunduğu birçok aktör için yeni bir güvenlik ikileminin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Rasyonel Bir Aktör Olarak PYD/YPG

Suriye'de 2011'deki gösterilerin iç savaşa dönüşmesini takiben PYD/YPG, rejim ve muhalifler arasındaki çatışma sürecinin dışında kalarak "üçüncü yol" stratejisini takip etmeye başlamıştır. PYD lideri Salih Müslim ve örgütün yetkilileri, Suriye Kürt Ulusal Meclisi (ENKS) ve diğer Kürt partileri gibi ülkedeki gösterilere doğrudan katılım sağlamak yerine Afrin, Ayn al Arab ve Haseke gibi kentlerdeki etkin tabanını kullanarak konumlarını güçlendirmeye odaklanmıştır. Bu strateji doğrultusunda, Özgür Suriye Ordusu birleşenlerine destek vermeyen örgüt, Esed rejimi ile de çatışmaya girmekten kaçınmıştır (Kerman ve Efegil, 2017, s. 164). Örgüt bu dönemde PKK lideri Abdullah Öcalan'ın yayınlamış olduğu "Kürt So-

rununda Çözüme Doğru: Demokratik Özerklik” başlıklı kitabında önerdiği “demokratik özerklik”, “demokratik konfederalizm” ve “kanton kurma” fikirleri çerçevesinde Suriye’nin kuzeyinde kontrol edilebilir alanlar oluşturmaya odaklanmıştır. (Öcalan, 2009)

Bu ortamda rejim daha çok diğer muhaliflerle mücadeleye odaklanırken, PYD de kurumsal hakimiyetini inşa etmeyi sürdürmüştür. Salih Müslim’in Suriye’ye dönmesi ile birlikte PYD ve rejim arasındaki fiili iş birliği alanları daha da gelişmiş ve rejim PYD’nin silahlı faaliyetlerine izin vermiştir (Acun, 2017, s. 12). 2012 ortasında Esad rejimine bağlı güçler Kürt bölgelerinden çekilerek bu bölgeleri fiili olarak PYD ve ona bağlı silahlı gruplara bırakmıştır. PYD, hakimiyet kurduğu bölgelerde ENKS, Gelecek Hareketi gibi Kürt partilerini zayıflatmıştır. Örgüt kısa sürede Suriye’nin kuzeyinde hakimiyet sağladığı Afrin, Kobani ve Cezire’de Öcalan’ın önerdiği “demokratik özerklik” temelinde yasama, yürütme ve yargı organlarını oluşturmaya başlamıştır. PYD hem kurduğu bu organlarla hem de elindeki askeri gücü kullanarak, Suriye’nin kuzeyinde devlet otoritesinden ayrıksı bir aktöre dönüşmüştür. PYD, bir yandan YPG üzerinden askeri bir yapı inşa ederek kendi güvenliğini sağlamayı hedeflerken, diğer yandan da kanton uygulaması çerçevesinde kurduğu siyasi bir yapı ile tıpkı bir devlet gibi hareket etmeye odaklanmıştır.

Özellikle Kobani çerçevesinde yaşanan çatışma sadece iki devlet dışı silahlı aktörün varlığını değil, bölgesel ve uluslararası aktörlerin çatışma sürecindeki pozisyonlarını ve politikalarını da etkilemiştir (Oktav, Dal, ve Kurşun, 2017, ss. 5-11). Kobani meselesi ilk etapta PYD/YPG’yi uluslararası toplumun gündemine taşımış ve küresel güvenlik için bir tehdit olan DEAŞ karşısında desteklenmesi gereken bir aktöre dönüştürmüştür. Bu çerçevede bölgesel ve büyük güçler DEAŞ ile mücadelede PYD/YPG’yi desteklenmesi gereken yerel bir aktör olarak görmeye başlamışlardır. Bir anlamda Kobani ekseninde ortaya çıkan yeni dinamikler PYD/YPG’ye uluslararası meşruiyet zemini hazırlamıştır. Nitekim DEAŞ’ın radikal yapısı ve küresel düzeyde gerçekleştirdiği saldırıların boyutu, PYD/YPG’nin destek arayışının karşılık bulmasını kolaylaştırmıştır. Bu ortamda DEAŞ’ın hedefinde olan Kobani üzerinden inşa edilen söylem, uluslararası toplumun örgüte destek vermesine imkân sağlamıştır (Cengiz, 2019, Sharq Forum).

Kobani süreci aynı zamanda bölgesel ve küresel güçlerin Suriye’deki işbirliğine ve hedeflerine de etki etmiş ve güvenlik ikileminin boyutları üzerinde de dönüştürücü bir etki yapmıştır. Örneğin PYD/YPG devlet dışı silahlı bir örgüt olarak DEAŞ’ı kendi varoluşu için bir tehdit olarak algılayabilmiştir. Küresel güçler de DEAŞ’ın ideolojik yapısını ve saldırganlığını bir tehdit olarak algıladıkları için PYD/YPG’yi destekleme noktasında daha arzulu hareket edebilmişlerdir. PYD/YPG’nin terör örgütü PKK ile sahip olduğu bağlar ise Türkiye’nin güvenlik endişelerini artırarak hem örgüte hem de örgütü destekleyen ABD gibi müttefiklerine karşı güvensizlik duymasına yol açmıştır. Bu durum ülke ilişkilerinde büyük bir kırılmaya yol açtığı gibi hem devletlerin hem de devlet dışı silahlı aktörlerin bir

arada yaşadığı bir karma güvenlik ikileminin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu noktada özellikle ABD'nin Eylül 2014'te PYD/YPG'ye silah ve lojistik destek sağlamaya başlaması Ankara ile Washington ilişkilerinde ciddi bir kırılmaya ve güvensizliğe yol açmıştır.

PYD/YPG'nin Batı tarafından seküler olarak tanımlanması ve DEAŞ saldırılarının yol açtığı güvenlik endişeleri karşısında daha çok hakimiyetinde olan bölgeleri korumaya odaklanması örgütün destek arayışının karşılık bulmasını kolaylaştırmıştır (Cengiz, 2019, Sharq Forum). Yine örgütün Suriye'de bir "üçüncü yol" olarak kendi hedeflerine odaklanması ve bu çerçevede Suriye'nin kuzeyinde alan hakimiyeti elde etmesi, uluslararası güçlerin gözünde örgütün rasyonel bir aktör olarak kabulünü kolaylaştırarak jeopolitik bir esneklik kazandırmıştır (Ok-tav, Dal, ve Kurşun, 2017, s. 10). Örgütün Türkiye sınırlarında oluşturduğu tehdide karşın, uluslararası medyada daha çok DEAŞ ile mücadele anlatıları üzerinden gündeme gelmesi, kendisini Batılı ülkelerle birlikte radikal bir örgüte karşı mücadele eden bir yapı olarak konumlandırması örgüte birçok kazanım sağlamıştır. Özellikle Washington yönetiminin örgüte verdiği destek bir anlamda egemen olmayan bir aktör olarak örgütü küresel sistem içerisinde bir muhabata ve aktöre dönüştürmüştür. Yine benzer şekilde PYD/YPG'nin DEAŞ'ı kendi varoluşuna karşı bir tehdit olarak algılaması da (Yeşiltaş ve Duran, 2018, ss. 2-5). bir bakıma devlet dışı aktörlerin de tıpkı devletler gibi güvenlik ikilemini yaşadıklarını göstermesi açısından dikkat çekicidir. Örgütün DEAŞ gibi uluslararası düzene meydan okumaktan ziyade kendi politik hedefleri odaklanma arayışında olması da uluslararası aktörlerle uyumluluğunu artırmıştır.

Sonuç

11 Eylül sorası dönemden itibaren daha fazla ön plana çıkmaya başlayan devlet dışı silahlı aktörler ve terör örgütleri küresel sistemde ve güvenlik meselelerinde daha fazla sorun teşkil etmeye başlamıştır. Özellikle Arap Baharı protestolarının Kuzey Afrika'dan Ortadoğu'ya kadar geniş bir jeopolitik alanda yeni istikrarsızlıklara ve çatışmalara yol açması hem uluslararası sistemi hem de bölgesel dengeleri etkilemiştir. Bu durumu sistemin anarşik yapısına bağlayan neo-realistler, başarısız devletlerin artan sayısının etnik ve dini grupların da aralarında bulunduğu birçok aktörü güvenlik arayışına sevk ettiğini savunur. Devlet dışı silahlı aktörler, devletlerin başarısız olması nedeniyle bir tür alternatifte veya polislik rolüne soyunabilmekte ve resmi devlet egemenliğinden ayrıksı bir yapı olarak kendini konumlandırabilmektedir.

Sistemin anarşik olması devlet dışı silahlı aktörleri de tıpkı devletler gibi kendi kendine yetebilme (self-help) ilkesini takip etmeye ve hayatta kalmaya (survive) iter. Merkezi otoritenin çökmesi ile birlikte yerli gruplar veya devlet dışı silahlı aktörler devletlerin sistem içerisinde davrandıkları gibi davranabilmekte veya dış

çevre ile (diğer aktörlerle) ilişki kurabilmektedir. Devletler için geçerli olan güvenlik ikileminin bir benzeri devlet dışı silahlı aktörler için de geçerlidir. Başka bir deyişle devlet dışı silahlı aktörlerin ve devletlerin bir arada bulunduğu bu doğal ortamda karma güvenlik ikilemi söz konusudur.

Soğuk Savaş sonrası dönemden bugüne devlet dışı silahlı aktörlerin sayısı, kapasitesi ve etkisinde büyük bir değişim yaşanmıştır. Özellikle 11 Eylül saldırıları sonrası yaşanan Afganistan ve Irak işgalleri silahlı grupların zayıflamasından ziyade etkilerini genişletmelerine yol açmıştır. DEAŞ ve PYD/YPG gibi silahlı aktörler toprak hakimiyeti elde ettikleri gibi etkin oldukları bölgelerde bir yandan merkezi otoriteye meydan okurken diğer taraftan da zayıflayan otorite karşısında egemen aktör gibi hareket etmeye başlamışlardır. Diğer önemli nokta ise devlet dışı silahlı aktörlerin artan etkilerinin uluslararası sistemin yapısını etkilemeye ve dönüştürmeye başlamasıdır. Devlet dışı silahlı aktörler rasyonel hareket ederek devletlerle işbirliği yapmaları veya çatışma süreçlerine katılmaları konularına etki edebilmektedir.

Hem DEAŞ, Hizbullah, Haşdi Şabi hem de PYD/YPG etkin oldukları alanlarda kurdukları alternatif yapı ve kurumlarla devletleri taklit edebilmekte veya çatışma dinamiklerine etki edebilmektedirler. Yine bu tür aktörler rasyonel hedefler belirleyerek işbirlikleri (ABD-PYD/YPG, Hizbullah-İran vb...) çerçevesinde bu hedeflerine ulaşabilmekte veya hayatta kalmaya devam edebilmektedirler. Benzer şekilde bölgesel veya küresel politik sistemin bir parçasına dönüşmeleri onları yeniden konumlandırmalarını sağlayabilmektedir. Bugün için devlet dışı silahlı aktörler güvenlik mimarisinde önemli bir aktöre dönüştükleri gibi küresel sistemin yapısını da değiştirebilmektedirler.

Kaynakça

- Aydınlı, E., (2016). *Violent Non-State Actors: From Anarchists to Jihadists*. Abington: Routledge
- Acun, C. ve Keskin, B., (2017). *PKK'nın Kuzey Suriye Örgütlenmesi PYD/YPG*, Ankara: SETA Rapor, s.s. 9-48
- Buzan, B., Waeber, O. ve Wilde, J., (1998). *Security: A New Framework for Analysis*. Londra: Lynne Rienner Publishers, 1-144
- Creveld, M. Van., (2008). *The Changing Face of War: Combat from the Mane to Iraq*. New York: Ballantine Press, s.s. 219-221
- Dal, Emel P., (2017). Impact of the transnationalization of the Syrian civil war on Turkey: conflict spillover cases of ISIS and PYD-YPG/ PKK. *Cambridge Review of International Affairs*, 29(4), s. 1-3
- Duran, B. ve Yeşiltaş, M., (2018). *Ortadoğu'da Devlet Dışı Silahlı Aktörler: Terör Örgütleri, Milisler ve Vekil Güçler*, Ankara: SETA Yayınları, s.s. 9-10
- David, S. R., (1997). Internal War: Causes and Cures. *World Politics*, 49(1), s. 554-555.
- Gaub, F., (2017). State Vacuums and Non-State Actors in the Middle East and North

- Africa. Lorenzo Kamel (ed.), *The Frailty of Authority Borders, Non-State Actors and Power Vacuums in a Changing Middle East* (içinde). Roma: Edizioni Nuova Cultura
- Gürler, Recep. T. ve Özdemir, Ömer B., (2014). El-Kaide'den Post El-Kaide'ye: IŞİD. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 1(1), s. 115-120.
- Jervis, R. ve Snyder. J., (1999). Civil War and the Security Dilemma. Barbara F. Walter ve Jack Snyder (ed.), *Civil Wars, Insecurity and Intervention* (içinde). New York: Columbia University Press, s. 19-23
- Jones, S. G., (2014). A Persistent Threat: The Evolution of al Qa'ida and Other Salafi Jihadists. *RAND Corporation*, s. 13.
- Karagöl, Erdal T., (2014). Enerji Denkleminde Beklenmeyen Değişken: IŞİD, Haziran, Sayı: 54, s. 1-4.
- Kerman, İ. v. Efeğil. E., (2017). Terör Örgütü PKK/PYD'nin Suriye'de İzlediği İç Savaş Stratejisinin Değerlendirilmesi. *ANKASAM Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 1(2), . 162-198
- Kreause, K. ve Milliken. J., (2009). Introduction: The Challenge of Non-State Armed Groups. *Contemporary Security Policy*, 30(2), s. 204.
- Kuausch, K., (2017). Proxy Agents: State and Non-State Alliances in the Middle East. *The International Spectator*, s. 78-82.
- Mearsheimer, John. J., (2007). Structure Realism. Tim Dunne, Milja Kurki ve Steve Smith (ed.), *International Relations Theories: Discipline and Diversity* (içinde), Oxford University Press.
- Mearsheimer, John J., (2018). *The Great Delusion: Liberal Dreams and International Realities*. New Haven ve Londra: Yale University Press.
- Oktav, Özden Z., Dal, Emel P. ve Kurşun, Ali M., (2017). Reframing and Reassessing the VNSAs in Syrian Conflict: An Introduction. Zeynep Özden Oktav, Emel Parlar Dal ve Ali Murat Kurşun (ed.). *Violent Non-state Actors and the Syrian Civil War* (içinde). Cham: Springer, s.s. 5-11.
- Ould Mohamedou, Mohammad M., (2009). Al Qaeda: From the Near to the Far Enemy and Back (1988-2008). Klejda Mulaj (ed.), *Violent Non-State Actors in World Politics* (içinde). Londra: Hurst Publishers.
- Phillips, C., (2016). *The Battle for Syria: International Rivalry in the New Middle East*. New Haven CT: Yale University Press.
- Phillips, A., (2014). The Islamic State's challenge to international order. *Australian Journal of International Affairs*, 68(5), s.s. 497-499.
- Podder, S., (2013). Non-State Armed Groups and Stability: Reconsidering Legitimacy and Inclusion. *Contemporary Security Policy*, 34(1), s. 31.
- Salloukh, Bassel F., (2017). Overlapping Contests and Middle East International Relations: The Return of the Weak Arab State. *American Political Science Association*, s. 661.
- Posen, Barry. R., (1993). The Security Dilemma and Ethnic Conflict. Michael E. Brown (ed.). *Ethnic Conflict and International Security* (içinde). Princeton: Princeton University Press
- Vinci, A., (2008). Anarchy, Failed States, and Armed Groups: Reconsidering Conventional Analysis. *International Security Quarterly*, Sayı: 52, s. 300-314.
- Yossef, A. ve Joseph. C., (2015). Inward-Directed Security. Amr Yossef ve Joseph. Cerami (ed.). *The Arab Spring and Geopolitics of The Middle East: Emerging Security Threats and Revolutionary Change* (içinde). Londra: Palgrave Macmillan, s. 27.

- Williams, P., (2008). Violent Non-State Actors and National and International Security. *ETH Zurich*, s.s. 9-15.
- Zohar, E., (2015). A New Typology of Contemporary Armed Non-State-Actors: Interpreting The Diversity. *Studies in Conflict & Terrorism*, s. 5.